

BAÁN TIBOR

SZEREPVÁLASZOK

BAKA ISTVÁN: ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN

Baka István szép csendben nemzedékének jelentős költőjévé érett. Tanúsíthatja ezt a jelen kötet (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990*), mely húsz év (1969-1989) lírai termését összegezi.

Az indulás versei – a *Legenda, hát lehullasz* című ciklusban – József Attila tájverseinek költői örökségét kamatoztatják. A fejlődés e következetes növekedési tervet végrehajtó lírában a versgondolatot kifejező képek pontos időzítésében, intenzitásának megnövelésében mutatkozik meg. Jó példa erre az 1972-ben írott *Kutya* című vers, mely a láncától megszabadult, az éhhalál közelébe érkezett kutya sorsán keresztül a szabadság-rabság, ember-Isten, lét-semmi ellentéppárokkal körülírható léthelyzetet (3. vsz.) örökíti meg:

*A felhők közt bakancsszögek:
rúgások csillagképei,
lekushadsz, s rettegő szemed
füvek pillája verdesi.*

A költő e versszaknyi képkivágásban, miközben közelít és távolít, földit és égit, konkrétat és elvontat, vagyis egymástól távoli képelemeket villant egybe, máris hihetetlen módon megnövelte a kép intenzitását. Kitűnik ez abból, hogy képes vele kifejezni azt, ami már túl van a szavakon, mert az emberi egzisztencia kozmikus félelmei közül való. A hihetetlenül nagy és az elképesztően kicsi lét-egyenletét fogalmazza meg.

Megvizsgálva a kötet több versét, már viszonylagos biztonsággal állapítjuk meg, hogy Baka István ilyen és ehhez hasonló, tiszta kontúrú, zárt, azaz megfejtett metaforaláncokból álló, jelképes sugárzá-

sú képekkel fejezi ki mondanivalóját. E képek visszatérő témája az erdő (és szinonimája: a rengeteg). Végül e következetesen érvényesített, a virágzás-pusztulás, remény-reménytelenség távlatát is kifejező szimbolikus-mitikus sugárzású motívumkör visszahat a versekre, értelmezi őket. Olyannyira, hogy az említettek ismeretében akár szó szerint is vehetjük a *Legenda, hát lehullasz* című vers megállapításait: „Legenda, hát lehullasz, / jövőnkből varrt ruha! / Erdővé válhatunk mi, / szarvasokká soha”. Úgy tűnik, azért kell erdővé válni, mert szarvassá – miképpen ezt az ismert ballada hirdeti – már nem lehet. S azért a „nem”, mert a költő és nemzedéke előtt – a hetvenes évek Magyarországon vagyunk – félelmetesen beszűkült a távlat. A jövő legendája szétfoszlott. Ám jövőhit nélkül élni nem lehet. Ez a tragikus tudás motiválja a kijelentést. Az erdő ugyanis – kitűnik a vers folytatásából – az eltemetett illúziókból, a legendák humuszából sarjadt, s mint ilyen: az elmúlást jelképezi.

Az idézett versben – s persze másutt is – kísértő elmúlás, pusztulás képzete a lét árvaságának témaköréhez kapcsolódva időnként túlfut a konkrét anyagi világon. A költő azonban létünk megoldását felülről hiába várja, hiszen „a hold mosatlan / ablaka mögé lép az Isten; / egykedvűen néz – túl homályos / üveg, hogy lásson és segítsen.” (*Nyár. Délután*) A későbbiekben ez az istenkép már nem egyszerűen közönyös, hanem nyíltan ellenséges. Az éj „csillaggal kivert vaskesztyű Isten kezén”. Ezzel szemben Krisztus, az istenember – mint erre Tarján Tamás korábban rámutatott – az érzelmi azonosulás képeiben jelenik meg. Így történik ez a *Szakadj, Magdolna-zápor* című ciklus címadó versében is: „Szakadj, Magdolna-zápor, / szoknyáiddal suhogva, / akácfa-Jézus Krisztus / lábát füröszd zokogva”. Az idézett részlet (1. vsz.) egyúttal azt is igazolhatja, hogy Krisztus misztikus testként értelmeződik a természet, amely – ez sem elhanyagolható szempont – tisztasága, megváltó ereje által a szerelem tisztaságát, megváltó erejét is szimbolizálja.

Baka István költészetének tán legadekvátabb terepe a szerep-

vers, mely az én elrejtését és megsokszorozását egyszerre teszi lehetővé. Ez a szerencsésen megtalált verstípus – összhangban a hetvenes években megerősödött történelmi érdeklődéssel – kivételes lehetőséget kínál a költőnek, hogy megvallatva a „magyar fátumot” elbukott forradalmainkra, a kelet-közép-európaiság dilemmáira, a kisnépek létharcára irányítsa a figyelmet, s ezáltal múltjával, eredetével szembesítse az olvasót.

A költő a *Fegyverletétel* című ciklus szóban forgó történelmi szerepverseiben mint Dózsa seregének katonája (*Temesvár, Dózsa tábora*), bujdosó szegénylegény (*Változatok egy kurucdalra*), hitéért perlő prédikátor (*Prédikátor-ének*), végvári vitéz (*Végvári dal*) szólal meg. E lírai „personák” nemcsak a költő történelemszemléletének kifejezését teszik lehetővé, hanem a hitelesség pecsétjét is ráütik a közlésre. Ezt azt jelenti, hogy az általánosított történelmi tapasztalat a szereplők érzelmei által hitelesítve, mint egyszeri, egyedi tapasztalat, létélmény is megjelenik. Más kérdés, hogy a történelem kezével megroppantott sorsú hősök végül mind ugyanazt panaszolják. A megcsalattatást, a jövőtlenséget, hogy „bújdosni kell halálra” (*Változatok egy kurucdalra*), hogy „Szelek pányváján mesze kószál / sorsomtól elkötött lovam”, hogy „Megyek toportyánnak, bokornak” (1514).

Talán e rövidke, pár szavas idézetek is jelzik, hogy a költői nyelv a mértékkel alkalmazott korfestő szavak, szókapcsolatok, archaizálások felhasználásának köszönhetően hiteles történelmi illúziót kelt, ami – természetesen – a költői képeket is érinti. Álljon itt e változás, változtatás mértékének jelzésére néhány verssor. Így fest a kuruc idők csatateré: „Kikericsok lilája – holtak / földből kiöltött nyelvei. / A vadvizek rongyát a zápor / vasszürke cérnával szegi.” (*Változatok egy kurucdalra II.*) De találunk példát arra is – *A Jantra hídján* című ciklusból –, hogy a nemzeti lét-nemlét kérdése miképp válik személyes üggyé:

*Asszonyaink párnára, ingre
mentik a szűkülő hazát:
vásznaikon az elkaszált
rét nekünk pompázik tovább.*
(Székelyek)

A korszak szerepverseinek másik vonulatában (*Vörösmarty. 1850; Vázlat A vén cigányhoz*) az ábrázolt személyiség konkretizálása, egyénítése jelent újdonságot. A feladat teljesítése megkívánja nemcsak a hős élettényeinek, hanem ezzel szoros összefüggésben lelki életének valós ismeretét is. Vagyis a történelmi hitel mellett a pszichikai hitel is egyre fontosabb szerepet kap az ábrázolásban. Igazolhatja mindezt a következő versrészlet, mely a világosi tragédia után bujdosó Vörösmartyt jeleníti meg: „A cserjés börtönrácsba horgad. / Már negyedik napja virrasztok / s nézem, az úton hogy vonulnak / szürkületté fakult parasztok.” (*Vörösmarty. 1850*)

Újabb fordulatként értékelhetjük a *Tűzbe vetett evangélium* verseit, melyek időlegesen megszakítják a historikus szerepversek sorozatát, hogy a költő pillantását felfelé szegezze. Végére a megidézett nagy idők tanúi is végső menedékként az égre néztek. Ennek megfelelően az eddigi, nagyrészt horizontális irányú történelemkutatást most a vertikális jellegű, metafizikai oknyomozás váltja fel. Példázzhatja ezt a *Körvadászat*:

*Nyírfa s tükörképe a tóban: kártyalap.
Isten és Sátán kártyáznak az őszi
táj asztalán – Isten veszít s fizet
lerogyó szarvast, felbukó nyulat.*

A kártyázás, mint az Isten és Sátán közti ősi alku profán változata ezúttal nem a jó diadalát hivatott bizonyítani, hanem a történelem irracionalitását, a vak működést, a könyörtelenséget: „S jönnek a

vadászok, puskacsőtorkolat / szemük is, a véráztatta iszákon / Európa térképe: vérfolt fővárosok”. A zárószakasz tovább fokozza a feszültséget. Nem utolsó sorban a vadászat végkimenetelét előrejelző naturális képvillanással, majd a vadászok újbóli megjelenésével. Mindezt úgy, hogy egyetlen lövés se dördül, de minden a pusztulást ígéri: „égtájak célkeresztjén megáll és vár a vad.”

A *Körvadászat* témavilágának személyesebb változata a *Sátán és Isten foglya*, mely a téridő börtönébe zárt én szemszögéből mutatja meg a világműködést. A romantika panteizmusa e gondolatkörben ironikus színezetet kap, hiszen: „A szél Isten szakálla, leng, / ördögmancs-ág cibálja, / s jönnek az Úr angyalai: / a felhők bambanya nyája.” Mindezek után az én helyzetfelmérésének, valamiféle metafizikai leltárkészítésnek értékelhetjük a *Tűzbe vetett evangélium* című verset, melynek érzelmi spektruma az Isten keresésétől Isten elutasításáig ível. A keresés a „Nagyon fáj” József Attilájának szívszorító vívódását idézi:

*Vadnyulak, akiket a róka
úgy lóbál fogai között,
mint tömjénfüstölőt – utolsó
percetekben láttátok Őt?*

Végigtekintve a korszak versein megállapíthatjuk – s ezt a motívumok átalakulása mellett a képi-gondolati panoráma kitágulása is jelzi –, minden megérett arra, hogy a költő mind tartalmi, mind formai szempontból megújítsa líráját.

E megújulás átütő erejű teljesítménye – időrendben – a *Trauermarsch* és a *Háborús téli éjszaka*. Az előbbi alkotás a zenei élmény kifejezéséhez új kompozíciós elveket társít. A korábbi statikus rendet, mely a képeket a logikai fejlődésmenet adott pontjain kimerevítette, most felváltja a dinamizmus. Egyetlen cselekvésfolyamként lüktető groteszk vízióvá válik a vers:

Tratatatam, tratatatum, tratatatum...
Közeledik a gyászmenet,
gyászfátyol-napfogyatkozás
a hölgyek arcán s rettenet,
de gyászölükben izgalom:
nyirkosodnak a gyászbugyik

A gyással kezdődő szóösszetételek, mint egy zenei téma közelebbi, távolabbi variánsai térnek vissza: „gyászkancáján üget az élen / a tábornok, a hölgyek arcán / gyászfátyol-napfogyatkozás, / huszárok mentéjén a sujtás / szögesdrót”.

Mint látjuk – s ez már a *Körvadászatban* is így volt – Baka korszakról-korszakra vonuló metaforáinak, képeinek új témája a háború. Ábrázolása – érthető módon – nem egyetlen szemszögből történik. Vagyis a pozitív hőst igazoló empatikus nézőpont mellé most újabb nézőpontok társulnak, tökéletes összhangban azzal a ténnyel, hogy Baka versei mind gyakrabban válnak a vér és korom színében lobogó, látomásszerűen megnyilvánuló történelmi tömegjelenetekké. Így történik ez a *Háborús téli éjszaka* című, kilenc részből álló lírai kompozíció esetében is. A páratlan számú jelenetekben Ady monológját halljuk, míg a páros számú részek (*Dal, Voltak itt tavaszok, Vadászat, Passió*) egy másik síkon játszódnak. E két sík egyszerre teremti meg a korszakkal történő szembesülés lehetőségét. Inkább a korszakkal, hiszen Adyt csak Ady-szerű versek idézhetnék fel hitelesen. Ugyanakkor Baka nem kíván élni a stílusimitáció eszközével. Saját Ady-képét vetíti tehát elének, amelyet néhány Ady-motívummal ötvöz: „Ver még a szívem, / patkók csattognak bennem, hóviharral / küszködik egy lovas. / Hová fut?” Az idézetből valamennyire az is kitűnik, hogy Baka látomásában külső és belső világ mind gyakrabban összefolyik. Nos, épp ez a módszer szuggerálja, hogy Adyban magyarországnyi jelképet lássunk. Ez a kitűzött cél azonban – ahogy én látom – bizonyos hiátusokkal valósult meg, de

a *Háborús téli éjszaka* így is Baka István költészetének legfontosabb vonulatához tartozik.

Az *Isten fűszála, Mefisztó-keringő, Halottak napja* című ciklusokban az imént vázolt eredmények tovább alakulnak, fejlődnek. A vadászat, mint a világműködés jelképe újra előkerül:

*Jár-kél köztünk a Nagy Vadász, az ég
tükröromja alatt, s iszákjából a megsörétezett
hajnalok vére a földre csepeg,
s éjszakává visszafeketedik.*

(A Nagy Vadász)

A természeti népek mítoszainak visszatérő alakja, a vadász, e kozmikus méretű, alapvetően romantikus színezésű költői képben az isteni könyörtelenség, az Abszolútum negatív kifejezése. Az idő s a tér határait, a végső tudást ostromló vízió mintegy a maga kétségbeesésének arányában deformálja, negatívizálja a vers istenképét. A víziót, mint a korszak fantasztikus távlatú lírai freskóját alkalmazza a *Mefisztó-keringő* is, mely az ábrázolt jelenet metaforikus feldúsítását tekintve a *Trauermarsch* ikerverse. Csakhogy, ami ott groteszk, az itt már démonikus: „S húzza a Sátán hegedűje / liheg a nagybögő a brácsa / a klarinét lohol nyomába / remeg a bálterem remeg / s vonagló kékes ajkait / széjjelnyitja a temető...” A víziónak, mint a lélektani hitel eszközének alkalmazását nyújtja a *Zrínyi*. A látomás itt a valóság meghosszabbítása. Lehetőség arra, hogy egy önmagában közönyös megnyilvánulásba valami mást, életünk eseményeit vetítsük bele. Az így ábrázolt esemény két időben, múltban és jelenben egyszerre játszódik. Az adott dologról felötlő másik eseményt bizonyítás nélkül – mint valami elszólást – igaznak fogadjuk el. Áll ez a következő részletre is: „Az alkony feltépett hasából / kifordult lóbelek a láthatáron / gyűrűznek véresen miért is látom / mindenben ütközet nyomát.”

Baka István költészetének csúcsát a *Döbling* jelenti. Ez az a mű, amely a *Trauermarsch* és a *Háborús téli éjszaka* költői felfedezéseit a legeredményesebben hasznosítja. Mindehhez vegyük hozzá, hogy a költő Széchenyi alakjában megtalálja azt a hőst, aki a jelennek szóló, kellő szabadsággal kezelhető lírai témát kínál számára. S ha már itt tartunk, érdemes mindezek után megemlíteni Baka különleges érzelmi affinitását e témához, s persze, azt a kifinomult arányérzéklet is, mely fikció és valóság mesteri elegyítésében érhető tetten. A mű első részében a magányosan töprengő, önmagának monologizáló Széchenyi jelenik meg:

*Éjszaka van magamra hagyta végre
az orvosok az ápolók sehol
körülnézhetek Döbling ez vagy Magyarország
vagy a Döbling-Magyarország-Pokol*

A második tétel az álom félálom, realitás és kényszerképzet határán, a vízióban játszódik. A vízió ekrazitként robbanó anyaga – Széchenyi önvallomásainak szellemében – a rettenetes önvád, melynek képei a műben újra meg újra előtörlődnek:

*hallgass csak és szorosra zárd a szádat
különben belső éjed szerteárad
és nem lesz többé napja a világnak
nyugodj meg Döbling anyaméh s te a
Sátán magzata el ne hagyd soha*

A harmadik és negyedik rész Széchenyi számvetése életével, s ami ettől elválaszthatatlan – szembesülés a nemzethalál lehetőségével:

*Mióta ülök e karszékben nem tudom
Magyarország nincs többé már csak bennem él
ülök hát mozdulatlanul nehogy elrebbentsem folyóit
a havasok cukorsüvegét föl ne nyalják
a hajnalok ülök csak mozdulatlanul*

Az ötödik részben a költő a Döbling szó kemény hangzását társítja a zivatar kopogásával. A zápor megújuló rohamai egyben a főtéma új meg új képváriánsokkal bővített visszatérését jelzik:

*Döbling Döbling megszökött az Isten
pisztolyon az ujjam mint kilincsen*

A záró tétel az elvonult vihar után katartikus erővel döbbsenti rá olvasóját a valóságra.

*Mióta ülök itt e karszékben nem tudom
már elhalványult rég az Orion*

A költő új verseiben – a *Balcsillagzat*, *Prelúd*, *Tájkép fohással* című ciklusokban – nemcsak a történelem (és irodalom) legendás alakjai kerülnek az érdeklődés fókuszába, nemcsak a zene, hanem a képzőművészet is. Példázzhatja ezt a *Tépéscsinálók*, mely Munkácsy Mihály festményét idézi. A vers a festmény egyidejűségét drámai hatású jelenetsorral alakítja, mégpedig úgy, hogy strófánként visszatér az indító képhez: „Asszonyok ülnek a sötét szobában...” Visszatér azért, hogy magából a képből bontsa ki a „hollófehér, alkonybar-na”, vérpiros színekben megelevenedő látomást, mely az idő múlásának megérzékítésével – minden versszak egy későbbi időfázis – fokozza a drámaiságot. Eleinte a tépéscsináló nők ujjai „sürögnek boldogan”, később azonban versenyfutás kezdődik a csaták iszonyával, felgyorsul az idő: „kevés a kötszer még több lepedőt / huza-

tot inget szaggatnak a nők / vér itat át ingvállfehér eget”. A fokozásnak ez a módja egyben a tér kitágításának eszköze is. A zárt teret a vers metaforái nyitják ki a csataterек irányába, hogy a költői ábrázolás új meg új színekben, képvariációkban megjelenített kozmikus távlatot nyerjen: „vér itat át ingvállfehér eget / kevés a hófúvás a föld sebére / fröcsköl a vér föl Isten ősz ölébe / a vőlegények vére dől zubog / kelengyét tépnek a menyasszonyok”.

Más a helyzet az *Angyal* című, Kondor-festményeket idéző költeménnyel, amely egyetlen folyamatosan pergő képsor. A leíró jellegű vers lírai alanya, az angyal, egy valószínűtlen, holdbéli tájon, a civilizáció szeméttelapján, „rozsdaszeplős konzervdobozok / nedvedző csikkek papírcafatok / között” lépeget. A jelenés anyagtalanságával szemben az anyag pusztulásfolyamata már egy menthetetlen világról ad hírt.

Az imént tárgyalt két vers – tán az eddigiekből is kitűnik – az emberi történet megélésének két végletét is jelzi. A romantikusát, mely hisz a szabadságeszmékben, a világrendben, képes egységbe látni földet és eget – s századunkét, melynek világátélése a kétely, a paradoxon, a szürreális, az abszurd. Valójában e skálán elhelyezhető további versek is (*Vörösmarty-töredékek, Balcsillagzat, Prelúd, Halál-boleró, Vezeklés*) jelzik, hogy érzelmeink belső megélése bármennyire is archetipikus jelenség, érzelmeink külső megnyilvánulását, kifejeződését erőteljesen befolyásolja az adott korszakra jellemző hagyomány, eszme, stílus. A *Balcsillagzat* lírai énje Liszt Ferenc, a „hírhedett” zenész, „kitől házat, hazát és anyanyelvet / elvettek, és körötte kürt rivall, / s mégis, mint víz alól, a mennyet / szippantja távcsők nádszálaival”. A hontalanság gyötrelmeinek az előbbivel rokon megnyilvánulása a *Rachmaninov zongorája*, ahol a hangszer átváltozásai idézik meg a művészt és korát: „hófutta sík a zongorád / kereshetsz rajta új hazát”. Az elhivatottság, a sors, az élethelyzet összefüggéseiből szervezhető panoráma a *Vörösmarty-töredékek* is, ahol az eredeti Vörösmarty kifejezések (gyászkönyv,

sárkányfogvetemény) intarzia-szerű beillesztése a monológba drámai jelentőséggel bír.

A könyv utolsó ciklusának versei a költői hang személyesebbé válását (*Post aetatem vestram, Tájkép fohással*), s ezzel együtt a visszatekintés, mérlegkészítés szándékát is mutatják:

*Betöltöttem a negyvenedik évet
és engem is betölt a negyven év
s reám ki ifjú nem vagyok se vén
akár a rím úgy kancsalít a végzet*
(A negyvenedik év szonettje)

A költői szerepjátszókedv új alakváltozataként értékelhetjük a Pierre de Lorraine nyomán írt *Mágikus szonetteket*, mely az alkotás alkímiájának lírai megfogalmazását nyújtja. A titokzatos műveletek eredményeképp a záró szonett utolsó tercettjében „metaforákkal tele / megjelenik a líra szelleme.” E parafrázis mellett a szó szűkebb értelmében vett szerepjátékkal is találkozunk. Témát a görög-római mítosz (*Aeneas és Dido, Thészeusz*) nyújt ezúttal a költőnek. Ám azt is észre kell vennünk, hogy ezek a versek már a lírai megújulás újabb állomását jelzik, jóllehet a változás okairól, mélyebb természetéről csak keveset árulnak el. Erre egyértelmű magyarázatot valószínűleg a következő kötet ad. De akár közjátékról, akár egy új korszak kezdetéről van szó, az már nem lehet kétséges, hogy Baka István költészete, mint eredeti válasz a hagyomány és korszerűség kérdéseire, letagadhatatlanul jelen van korunk magyar irodalmában.

Új Írás, 1991/4